

Padişahların Dinlenme ve Eğlenme Mekânları: İstanbul Bahçeleri

Murat Yıldız

Namık Kemal Üniversitesi

İstanbul, kurulduğu tarihten günümüze kadar cazibe merkezi olabilmeyi başarmış sayılı şehirlerden birisidir. Eski karaların iki büyük denizi arasında stratejik bir yerde bulunan şehir, Akdeniz havzasına hâkim olmak isteyen devletlerin almayı hedeflediği öncelikli şehirlerden birisi olmuştur. Bir takım riskleri de barındıran coğrafi konumun sunduğu avantajlar, şehrin birçok alanda gelişimine katkı sağlamış; özellikle canlı ticaretinden dolayı şehir her dönemde gelişmiş bir ekonomiye sahip olmuştur. Ekonomiye paralel olarak şehrin mimarisi de gelişmiş, tarihî süreçte şehrin silueti şekillenecek birçok yapı inşa edilmiştir. Bu yapıların bir kısmını bahçeler oluşturmaktaydı.

İstanbul, sahip olduğu iklim, bitki örtüsü, topoğrafya, iki imparatorluğa başkentlik yapma, zengin ve zevk sahibi insanların yaşam merkezi olma gibi faktörlerden dolayı çok sayıda bahçenin inşa edildiği bir şehir olmuştur. Şehrin iklim ve bitki örtüsü, bahçelerdeki bitki tür ve çeşitliliğinin zengin olması; topoğrafyası, bahçelerin fiziksel yapısı; başkentlik özelliği, en güzel bahçe örneklerinin burada oluşturulması; zengin ve zevk sahibi zümrenin varlığı ise estetik değeri

yüksek olan büyüklü küçüklü çok sayıda bahçenin meydana getirilmesi üzerinde etkili olmuştur. Söz konusu bahçeler, hem devlet idarecileri hem de sivil halk tarafından saray, yalı, kasır, köşk, çiftlik ve ev gibi yapıların birer parçası olacak şekilde inşa edilmiştir. Ancak ne Bizans İmparatorluğu ne de Osmanlı Devleti dönemi bahçelerinden orijinalliğini korumuş bir şekilde günümüze intikal eden bahçe örneklerinin bulunduğunu söylemek mümkün değildir¹. Söz konusu bahçelerin görselliği hakkındaki bilgilerimiz, ancak günümüze intikal edebilmiş az sayıdaki minyatür veya gravürlerin bize sundukları ile sınırlıdır.

Siyasî, idarî, askerî, kültürel ve mimarî bakımından kendisinden önceki Müslüman Türk devletlerinin bir devamı niteliğinde olan Osmanlı Devleti, Bizans'tan devraldığı İstanbul'da birçok mimari yapının yanı sıra, ait olduğu Türk-İslam kültürünün bir yansıması olan bahçeler de inşa etmiştir. Bilindiği üzere Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra, ilk örneklerine daha çok Afganistan, Özbekistan ve Hindistan coğrafyasında rastladığımız Türk bahçeciliğinin kimliği, Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesinden sonra burada şekillenmeye başlamış²; Osmanlılar döneminde ise kendisine özgü biçimini almıştır³. Su unsuruna önem verme, süsten çok, fayda ve mantığı

.....

- 1 Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, c. IV (1958), s. 149.
- 2 Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1972, s. 11; Gönül Evyapan, "Bahçe", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, c. IV, s. 478; Scott Redford, *Anadolu Selçuklu Bahçeleri (Alaiyye/Alanya)*, çev. Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 83-87, 129-155; D. Fairchild Ruggles, *Islamic Garden and Landscapes*, University of Pennsylvania, Philadelphia 2008, s. 171; Nurettin Gemici, "Osmanlı'da Çevre Anlayışının Bir Tezahürü Olarak Bahçe ve Mesire Yerleri", *Çevre ve Din Uluslar Arası Sempozyumu Bildiri Metinleri*, c. II, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2008, s. 383.
- 3 İpek Ekmekçibaşı, "XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Bahçe Teması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 3-4; Nurhan Atasoy, *Hasbahçe - Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Koç Kültür Sanat Tanıtım, İstanbul 2003, s. 63-65; Nurhan Atasoy, *15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2005, s. 35-36; İlkden

esas alma⁴, çiçek kadar meyveli ve meyvesiz ağaçlara da değer verme⁵, mimarî ve hendesî ölçülere sıkı sıkıya bağlı kalmama, üzerinde bulunduğu arazinin fiziki yapısına fazla müdahalede bulunmama gibi karakteristik özelliklere sahip olan Osmanlı dönemi Türk bahçeleri mermer havuzlar, meyveli ve meyvesiz büyük ağaçlar, sarmaşıklı ve salkımlı çardaklar, set ve merdivenler, fiskiye, selsebil, çeşme, ağzından su akan arslanlar, gülistanlar, lâlezarlar ve çemenzerlerden meydana gelmekteydi⁶.

Osmanlı bahçeciliğinin örneklerini başta İstanbul ve Edirne olmak üzere eski bir başkent olan Bursa, birer şehzade sancak merkezi olan Manisa ve Amasya ile İzmit ve Halep'te görmekteyiz. Bu bahçelerin herbirisi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi saray, köşk, kasır, yalı, ev veya çiftliklerin birer parçası olarak inşa edilmiştir. Bunların önemli bir kısmı devlet görevlileri tarafından inşa edilirken bir kısmı da sivil halk tarafından inşa edilmiştir. Bu çalışmamızda söz konusu bahçelerden sadece devlete ait ve çoğunluğu padişahların kullanımına tahsis edilmiş olan İstanbul'daki bahçeler hakkında bilgi vereceğiz. Bu bahçeler başta Yenisaray (Topkapı) ve Eskişehir'de olmak üzere, Boğaziçi'nde, Haliç'te, şehrin Marmara kıyılarında, İstanbul-Edirne, İstanbul-İzmit ve İstanbul-Bursa yolları üzerinde yer almaktaydı.

1. Hasbahçe ile Diğer Bahçeler

Ait oldukları yapılar ile büyüklükleri farklı olan Osmanlı dönemi İstanbul bahçeleri için standart bir genel adlandırmanın olduğunu

.....

Tazebay-Nevin Akpınar, "Türk Kültüründe Bahçe", *Bilgi*, sayı 54 (2010), s. 247; Sanem Çınar-Simay Kırca, "Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak", *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, 60 (2) (2010), s. 61.

4 Türk bahçelerinin işlevselliklerine dair bk. Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesinde Etkileri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1974, s. 44-45.

5 Heba Nayel Barakat, *Between Eden & Earth, Garden of The Islamic World*, The Islamic Arts Museum Malaysia, Kuala Lumpur 2003, s. 92.

6 Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", s. 151; Muzaffer Erdoğan, "İstanbul'un Has Bahçe ve Bahçeleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 90 (2004), s. 102.

söylemek mümkün değildir. Bu yüzden konuya öncelikle bahçelerin hangi adlarla anıldığı meselesini ele alarak başlamak yerinde olacaktır. İstanbul'da bulunan ve sayıları zamanla 18-70⁷ arası değişen bu bahçelerden Yenisarayı (Topkapı Sarayı) çevreleyen ve mevcut bahçelerin en büyüğü olan bahçe, gerek Bostancı Ocağı'na ait mevacic defterlerinde gerekse tespit edebildiğimiz diğer tüm perakende belgelerde "*Bağça-i Hâssa*"⁸ olarak geçmektedir. Ancak bu bahçenin dışında kalan diğer bahçeler içinse farklı isimler kullanılmıştır. Başta imparatorluğun başkentteki beş büyük sarayı ile aynı adı taşıyan Davudpaşa, Üsküdar, Tersane, Karaağaç ve Beşiktaş bahçeleri olmak üzere diğer tüm bahçeler, ocağa ait mevacic defterlerinde çoğunlukla "*bostanhâ-i sâ'ire*"⁹, bazen "*bostânâ-i hâssa*"¹⁰ ve nadiren de "*bağçehâ-i sâ'ire*"¹¹ olarak; çeşitli tarihlere ait diğer belgelerde ise "*bağça-i sâ'ire*"¹²,

.....

7 İmparatorluk dâhilinde İstanbul ve Edirne bostancı ocaklarının sorumlu oldukları bahçelerin sayıları zamanla değişiklik göstermiştir. Tarihî süreçte İstanbul yani Hassa Bostancı Ocağı'nın sorumluluğunda olan bahçelerden İstanbul'dakilerin sayıları 70'e kadar çıkmıştır. Bunun dışında yine İzmit ve Bursa'daki 3'er; Halep, Manisa, Amasya ve İzmir'deki 1'er bahçe de ocağın sorumluluğundaydı. Edirne Bostancı Ocağı'nın sorumluluğundaki bahçe sayısı ise 5 civarında idi. İstanbul'daki bahçe sayıları ile ilgili yukarıda verdiğimiz 23-70 rakamı, aşağıda Tablo 1-3'te belirttiğimiz tarih aralıkları ile ilgilidir. Konu hakkında tespit ettiğimiz en erken tarihli belgenin 1564 tarihli olduğu ve önemli miktardaki bahçenin Kanuni tarafından kurulduğu nazara alınırca, 1453-1564 tarihleri arasındaki bahçe sayısının daha az olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır. Dolayısıyla bahçe sayıları için verdiğimiz üst sınır hemen hemen kesin gibi iken, alt sınır tespit ettiğimiz tarihteki mevcut sayıdır.

8 Bu çalışmada atıfta bulunduğumuz tüm arşiv belgelerinde Yenisarayı'a ait bahçeden Hasbahçe olarak bahsedilmektedir.

9 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)*, nr. 6559, s. 82, 182, 280, 392; *MAD.d*, nr. 6342, s. 86, 186, 286, 396, 496, 596; *MAD.d*, nr. 6297, s. 14; *MAD.d*, nr. 6953, s. 170, 422, 832; *MAD.d*, nr. 6911, s. 258; *MAD.d*, nr. 4665, s. 130; *MAD.d*, nr. 6832, s. 131, 288; *MAD.d*, nr. 6347, s. 90, 560; *MAD.d*, nr. 4377, s. 112.

10 BOA, *MAD.d*, nr. 2345, s. 59; *MAD.d*, nr. 6365, s. 84; *MAD.d*, nr. 6139, s. 112, 212, 324.

11 BOA, *MAD.d*, nr. 6146, s. 90.

12 Şiyavuş Paşa Bahçesi'nden "*bağça-i sâ'ire*" olarak bahsedildiğine dair bk. BOA, İbnülemin Saray Mesalihi (İE.SM), nr. 213, 20 Şubat 1674 (14 Zilkade 1084).

“bağçehâ-i sâ’ire”¹³, “hadâ’ik-i hazret-i şehriyari”¹⁴, “hadîka-i hümâyûn”¹⁵, “hadâ’ik-i hümâyûn”¹⁶, “bağça-i hümâyûn”¹⁷, “hadîka-i Sultânî”¹⁸, “hadâ’ik-i Sultâniye”¹⁹ ve “hadîka-i aliyye”²⁰ gibi adlarla anılmıştır. Nadir olmakla birlikte, muhtemelen içlerinde Hasbahçe’nin de geçmiş olmasından dolayı, tüm bahçelerden bahsedildiğinde hepsine birden “hadâ’ik-i hâssa”²¹ denildiği de olmuştur. Bunların dışında, bir şehzade

.....

- 13 BOA, İE.SM, nr. 679, 4 Eylül 1679 (28 Receb 1090); Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV), nr. 6260, 1680 (1091); AE.SMMD.IV, nr. 807, 1686 (1097); *MAD.d*, nr. 10195, 28 Mayıs 1753 (25 Receb 1166), s. 11; BOA, Cevdet Saray Mesalihi (C.SM), nr. 4404, 27 Kasım 1774 (23 Ramazan 1188); C.SM, nr. 2976, 24 Eylül 1780 (25 Ramazan 1194); C.SM, nr. 7850, Mayıs 1786 (Receb 1200); C.SM, nr. 1737, 28 Ekim 1796 (25 Rebiulahir 1211); C.SM, nr. 1744, 15 Şubat 1802 (12 Şevval 1216); C.SM, nr. 7918, 17 Aralık 1805 (25 Ramazan 1220); C.SM, nr. 1460, Eylül 1813 (Ramazan 1228); C.SM, nr. 116, 29 Ağustos 1815 (23 Ramazan 1230).
- 14 BOA, AE.SMMD.IV, nr. 5142, 23 Ekim 1679 (18 Ramazan 1090).
- 15 Tersane Bahçesi için bu ifadenin kullanıldığına dair bk. BOA, İbnülemin Maliye (İE.ML), nr. 8788, 23 Ağustos 1728 (17 Muharrem 1141).
- 16 Karaağaç ve Tersane bahçeleri için bu ifadenin kullanıldığına dair bk. BOA, AE.SMMD.IV., nr. 7153, 23 Ekim 1684 (14 Zilkade 1095); Alibeyköy, Feridun Paşa, Hasan Paşa, Defterdar Hasan Paşa ve İskender Çelebi bahçeleri için bu ifadenin kullanıldığına dair bk. BOA, İE.SM, nr. 1283, 19 Haziran 1687 (8 Şaban 1098). Yine Halep Bahçesi’nden de bu şekilde bahsedildiğine dair bk. BOA, C.SM, nr. 5484, 3 Ocak 1746 (10 Zilhicce 1158).
- 17 Davudpaşa Bahçesi için bu ifadenin kullanıldığına dair bk. BOA, AE.SMMD.IV, nr. 12110, 5 Ekim 1686 (17 Zilkade 1097); Valide Sultan Bahçesi için bu ifadenin kullanıldığına dair bk. BOA, İE.SM, nr. 2721, 19 Ağustos 1729 (19 Muharrem 1142).
- 18 Çubuklu Bahçesi için bu ifadenin kullanıldığına dair bk. BOA, Cevdet Maliye (C.ML), nr. 18820, Mayıs 1716 (Cemaziyelevvel 1128); Hasan Paşa, Gökso, Defterdarzade ve Paşabahçe için bu ifadenin kullanıldığına dair bk. BOA, Cevdet Evkaf (C.EV), nr. 30482, Ağustos 1762 (Muharrem 1176); C.EV, nr. 31107, Ağustos 1762 (Muharrem 1176).
- 19 İstinye’deki Feridun Paşa Bahçesi’nden bu şekilde bahsedildiğine dair bk. BOA, C.SM, nr. 5818, Temmuz 1685 (Şaban 1096).
- 20 BOA, C.SM, nr. 7344, 17 Mart 1849 (22 Rebiulahir 1265); BOA, C.SM, nr. 257, 12 Haziran 1854 (16 Ramazan 1270).
- 21 BOA, İE.SM, nr. 2471, 27 Mayıs 1703 (11 Muharrem 1115).

sancağı olan Amasya'daki sarayın bahçesinden bazen “*bağca-i hâssa*”²² olarak da bahsedilmiştir. Görüldüğü üzere Hasbahçe'nin dışında kalan bahçeler için, standart bir genel adlandırma olmadığından, Yenisaray'daki bahçeden Hasbahçe, bunun dışında kalanlardansa diğer bahçeler olarak bahsedeceğiz.

2. Padişahlar ve Bahçeler

Genel olarak Kanuni Sultan Süleyman'a kadar Osmanlı padişahları, nereyse her yıl ordunun başında sefere giderlerdi. Hatta Fatih Sultan Mehmed²³ örneğinde görüldüğü gibi içlerinde bazıları, bazen bir yılda iki kez sefere çıkarlardı. Ordu çoğunlukla ilkbahar mevsiminde sefere çıkar, sonbaharda İstanbul'a dönerdi. Zaruri şartlardan dolayı bazen dönüş kış mevsiminin başlangıcına da tesadüf edebilirdi. Öte yandan her birisi birer yazlık mekânın etrafında bulunan bahçelerden istifade etme dönemi ise çoğunlukla ilkbahar ve yaz mevsimleri, kısmen de sonbahar mevsimi idi. Bu yüzden sefer mevsimi ile bahçelerden faydalanma mevsimi doğal olarak birbirleriyle çakışmakta, bu da sefere katılan padişahların bahçelerden gereği gibi istifade etmesini engellemekteydi. Bu zaviyeden bakıldığında II. Selim dönemine kadarki Osmanlı padişahlarının bahçelerden yeteri kadar istifade ettiğini söylemek güçtür. Bunun belki de tek istisnası II. Bayezid'dir. Zira onun döneminde, bir önceki ve bir sonraki padişahların dönemlerine nazaran daha az seferin yapılmış olması, adı geçen padişahın bahçelerden mevsiminde istifade etmesine daha çok imkân sağladığı söylenebilir. Nitekim o da bundan faydalanmış, özellikle çok sevdiği Edirne'ye sık sık gitmiş ve buralardaki bahçelerde dinlenme imkânı bulmuştur²⁴.

•••••

²² BOA, C.SM, nr. 4815, 25 Ağustos 1811 (5 Şaban 1226).

²³ “*Sultân Ebül-feth hazretinün hüsn-i âdâtından idi ki, bir yıl bir feth âsânlığı ile el vîrse, vakte dahı vüs'at olsa, şükren lehü bir feth dahı zamm itmeğe himmet gösterür idi*” (Tursun Bey, *Târîh-i Ebül-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977, s. 118).

²⁴ Meselâ, II. Bayezid'in Edirne'ye yaptığı seyahatler için bk. *Oruç Beğ Tarihi*, [Osmanlı Tarihi 1288-1502], haz. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul 2008, s. 135, 146, 148, 189, 190, 195, 204; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 364; İbn Kemâl,

II. Selim ile birlikte başlayan sefere gitmeme alışkanlığı III. Murad tarafından da devam ettirilmiştir. Her ne kadar III. Mehmed, II. Osman, IV. Murad, II. Mustafa gibi birkaç padişah bizzat sefere çıkmışsa da zamanla sefere gitmemenin âdet hâline gelmesini engelleyememiş; padişahlar için sefere gitmek artık istisna, gitmemek ise yazılı olmayan bir kural haline gelmiştir. Burada şu soru akla gelebilir. Acaba bu onların ihtiyarî tercihi mi, yoksa güçlü sadrazamların gölgesinde kalmalarının tabii ve zorunlu bir sonucu muydu?

Osmanlı padişahlarında ordunun başında sefere gitmeme geleneğinin oluşmasında, ağırlık derecesi padişahlara göre değişmekle birlikte, esasında yukarıda dile getirilen her iki faktörün de etkili olduğu söylenebilir. Padişahın mutlak vekili sıfatıyla ülkeyi yönetme konumuna gelen güçlü sadrazamların, etkilenmeye ve yönlendirmeye açık güçsüz padişahların, kendilerine karşı kışkırtılması ihtimaline karşı, onları devlet işlerinden uzak tutmak istemiş ve bunun için eğlenmeye teşvik etmiş olmaları anlaşılabilir bir durumdu. Öte yandan padişahların da, başta sefere çıkmak gibi zor ve meşakkatli devlet işleriyle uğraşmak istemedikleri, bilakis konumlarının kendilerine sunmuş olduğu nimetlerden azami derecede istifade etmek istedikleri düşünülebilir. Devlet işlerine vaziyet eden güçlü ve sadık sadrazamların mevcudiyeti ve onları istedikleri an görevden alabilme yetkisine sahip olma rahatlığının bu arzularını körüklediğini, böylece devlet idaresinde sadrazamların ön plâna çıkmasında gönüllü davranmış olmaları muhtemeldir²⁵.

.....

Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon), haz. Ahmet Uğur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 48-49.

²⁵ Ancak bu yeni uygulamanın zamanla devlet iktidarında güçlü sadrazamların, padişahları gölgelerinde bırakmaları, sadrazamların fiilî, padişahlarınsa görünüşte hükümdarlar olmaları sonucu doğurmuştur (Mesela Mustafa Âli Efendi (Faris Çerçi, *Künhül-Abbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 404) ve Peçeyli İbrahim (Peçeyli İbrahim, *Tarih-i Peçevi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, s. 25) Sokullu Mehmed Paşa'nın özellikle II. Selim döneminde adeta fiili padişah olduğunu söylemektedirler). Özellikle sadrazamların savaş meydanlarından zafer dönmeleri, gerek halk gerekse devlet görevlileri nezdinde saygınlık ve itibarlarını yükselmiş; haklarında fetihname,

Başta sefer olmak üzere devletin meşgul edici işlerinden bir bakıma kurtulan padişahların vakitleri artık daha öncekilerinkiyle mukayese edilemeyecek kadar fazla idi. Dahası öncekilerin seferlerde harcadıkları ilkbahar ve yaz mevsimlerinde artık onlar başkentte kalmakta; hareket ihtiyaçlarını çıkılacak seferlerle değil, bahçelere yapılacak göç-i hümayun, nakl-i hümayun ve biniş-i hümayunlarla buralarda yapılacak her türlü faaliyetlerle gidermekteydiler. Nitekim bahçe sayılarının II. Selim döneminden itibaren tedrici olarak artmış olması ve bahçelerde en çok eğlenen ve dinlenen padişahların başında gelen IV. Mehmed döneminde zirveye çıkmış olması bu hususu teyit eder niteliktedir.

Öte yandan XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarının, padişahların bahçelerdeki etkinlikleri hakkında verdikleri bilgilerin daha önceki dönemlere ait eserlerdekiyle mukayese edilemeyecek kadar ayrıntılı olması da bahçelerin bu dönemdeki Osmanlı padişahlarının hayatındaki yeri ve önemi hakkında fikir edinme bağlamında ziyadesiyle aydınlatıcıdır. Öyle ki, mesela I. Ahmed'in dönemini konu alan Mustafa Safi'nin *Zübdetü't-tevârih*'i ile IV. Mehmed'in dönemini konu alan Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekayinamesi*, neredeyse baştan sona kadar ilgili padişahların bahçelerdeki etkinliklerini konu almaktadır. Yine XVIII. yüzyıl padişahlarının hayatlarını konu

.....

zafername, medhiye vb. yazılmasına neden olmuş, artık padişahların değil onların destanlarının dilden dile dolaşmasına vesile olmuştur. Böylece savaş meydanlarında elde edilen kudret, devlet idaresinde daha serbest ve cesur bir şekilde hareket etme hususunda sadrazamların elini güçlendirmiştir. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında Köprülü Ailesine mensup sadrazamların döneminde bu durumu açıkça gözlemlemek mümkündür. Nitekim onların icraatlarıyla sadaret makamına kazandırdıkları nüfuz ve itibar onlara, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi (Zeynep Aycibin, *XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasî ve Sosyal Durumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 24-31), II. Ahmed'in tahta çıkarılması (Tahir Sevinç, "1703 Edirne Vakası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2004, s. 21) örneklerinde görüldüğü üzere, istediklerini tahta geçirme hususunda cesaret ve müdahalede bulunma hakkı bile vermiştir.

alan ruznameler²⁶ de ilgili padişahların vakitlerinin çok önemli bir kısmını bahçelerde geçirdiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Artık *rezm*'den *bezm*'e²⁷ kayan vakit geçirme biçimi, ilklerin büyük zahmet ve fedakârlıklarla oluşturduğu ve fakat faydalanmaya pek de vakit bulamadıkları nimetlerden, sonrakilerin adeta herhangi bir cefa çekmeden sefa sürmesi şeklinde yorumlamak herhalde abartılı bir yorum olmayacaktır.

XV-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı padişahlarının yukarıda ifade ettiğimiz yerlerdeki bahçelerden en çok İstanbul ve Edirne, kısmen İzmit ve Bursa ve nadiren de diğer yerlerdeki bahçelerden istifade ettikleri görülmektedir. Bunlardan Edirne, İstanbul'un başkent olmasından sonra gözden düşmemiş; sefer, dinlenme, avlanma, eğlenme gibi değişik gerekçelerle padişahlar tarafından ziyaret edilmiştir²⁸. Özellikle, şehzadelerin sancığa çıkma usulünün kaldırılmasından²⁹ sonra, XVII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı padişahları, kalabalık bir maiyetle birlikte sık sık Edirne'ye gitmişlerdir³⁰. Bu meyanda I.

.....

26 Mesela bk. Kadı Ömer Efendi, "Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme", haz. Özcan Özcan, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mezuniyet tezi, İstanbul 1965; Kadı Ömer Efendi, "Ruznâme-i Sultan Mahmud Han (1160/1747-1163/1750)", haz. Kamuran Bayrak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mezuniyet tezi, İstanbul 1972; "III. Mustafa Rûznâmesi (1171-1177/1757-1763)", haz. Yunus Irmak, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1991; "Mehmed Hasib Rûznâmesi (H. 1182-1195/M. 1768-1781)", haz. Süleyman Göksu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993; *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

27 *Rezm* ve *bezm*'in genelde doğu hükümdarları özelde ise Osmanlı padişahlarının hayatlarındaki yeriyile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Halil İncılık, Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003, s. 23-35; Halil İncılık, *Has-bağçede Ays u Tarab*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 191-238; 249-268.

28 Meselâ, II. Bayezid'in Edirne'ye yaptığı seyahatler için bk. *Oruç Beğ Tarihi*, s. 135, 146, 148, 190.

29 Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrânlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996, s. 132.

30 Çağatay Uluçay, *Harem II*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 151.

Ahmed³¹, II. Osman³², IV. Murad³³, Sultan İbrahim³⁴, IV. Mehmed³⁵, II. Süleyman³⁶ ve II. Mustafa³⁷ Edirne'ye giden padişahlardı.

Osmanlı Tarihinde taht değişikliğine yol açan 1703 Edirne Vak'ası, İstanbul bahçeleri tarihinde için önemli bir aşama olmuştur. Zira bu olaydan sonra Edirne bahçeleri, alternatif birer eğlenme mekânı olmaktan çıkmış, padişahlar artık vakitlerini İstanbul'da geçirmek

.....

- 31 Sultan I. Ahmed, Edirne'ye sık sık giden padişahlardandı. Bilhassa avlanmak maksadıyla eski başkente kadar gider, burada uzun süre kalırdı. 8 Aralık 1612 (14 Şevval 1021) tarihli seyahati için bk. *Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî Efendi) Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, I, 609-611; *Mustafa Safî'nin Zübdetü't-Tevârihi*, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, II, 146-159; Kâtib Çelebi, "Fezleke (Tahlil ve Metin)", haz. Zeynep Aycibin, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 586-587; 22 Kasım 1613 (9 Şevval 1022) tarihli gezisi için bk. *Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî Efendi) Tarihi*, I, 627-628; *Mustafa Safî'nin Zübdetü't-Tevârihi*, II, 258-266 ve "Fezleke (Tahlil ve Metin)", s. 594; Aralık 1614 (Şevval 1023) tarihli gezisi için bk. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 627.
- 32 II. Osman, Hotin Seferi münasebetiyle haremmini de kendisiyle beraber Edirne'ye götürmüş, orada belli bir müddet kaldıktan sonra, haremmini 11-20 Haziran 1621 (Evahir-i Receb 1030) tarihinde Darüssaade ağası, kapıcılar ve bostancılarının maiyetinde İstanbul'a göndermiş, kendisi ise ordu ile beraber sefere katılmıştır (*Topçular Kâtibi Tarihi*, II, 726).
- 33 Mesela 1 L. 1043 tarhindeki gezisi için bk. *Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî Efendi) Tarihi*, II, 993-999.
- 34 Sultan İbrahim'in 2 Ağustos 1644 (28 Cemaziyelevvel 1054) tarihinde başlayan Edirne seyahati için bk. Naima, *Tarih*, IV, 80.
- 35 *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 113-115; 449-450; Naima, *Tarih*, VI, 306-317.
- 36 Haziran 1691 (Ramazan 1102)'de, hasta olan II. Süleyman'ın büyük bir kabile ile Edirne'ye göçü için bk. Silâhdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1353-1359; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vuku'ât*, ikinci baskı, İstanbul 1327, III, 7.
- 37 1699 yılına kadar seferlerden, bu tarihten sonra da Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin telkinlerinden dolayı II. Mustafa, saltanat müddetinin büyük çoğunluğunu Edirne'de geçirmiştir. Karlofça Antlaşması vesilesiyle İstanbul'a gelen elçileri kabul ettikten hemen sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür (Murat Yıldız, *Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Sadrazam Hayratı Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2011, s. 142-143). Yine bk. *Uşşâkizâde Târîhi*, I, 485.

mecburiyetinde kalmışlardır³⁸. Hareket sahalarının daralması, zamanla onların eldeki mevcut bahçeleri daha çekici ve işlevsel hale getirmeleri sonucunu doğurmuştur. 1703'ten sonra İstanbul'a kapanan padişahların III. Ahmed'le birlikte saray, yalı, köşk ve çiftliklerin birer parçası olan bahçelerin hızla imar edilmeye³⁹ ve şenlendirilmeye başlanması, daralan hareket sahasına yeni bir açılım getirme çabası olarak değerlendirilebilir. Nitekim Ali Seydi Bey'in yeniden imar edilep şenlendirilen bahçelerdeki etkinliklerin, binbir gece masallarına konu olacak⁴⁰ türden olduklarını söylemesi boşuna değildi.

3. Bahçelerin Kurulma Sebepleri ve Kurucuları

Bahçelerin neden kurulduğunu, buraların kuruldukları yerlerle ev sahipliği yaptığı etkinliklerden, yani buraların işlevlerinden çıkarmak mümkündür. Bahçelerin işlevlerinden kurulma amaçlarını tespit etmeye çalıştığımızda şu sonuçlara varıyoruz: Bahçeler, başta padişahlar ve aileleri olmak üzere üst düzey idarecilerin eğlenme, dinlenme, hava değişikliği, avlanma, çeşitli eğlenceleri tertip etme, gezinti yapma gibi maksatlarla kurulmuştur. Bahçelerin kurulmasının bir diğer önemli sebebi ise sarayın ihtiyacı olan sebze ve meyveleri yetiştirmektir. Bu amaca yönelik tarımsal faaliyetler, genellikle bostanlık vasfı ön planda olan bahçeler için geçerli idi. Dolayısıyla bahçelerin kuruluşunda derin ve felsefik gerekçelerden çok pratik ihtiyaçların etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bahçeler, padişahların veya kurucularının, beğendikleri yerlerde kurdukları yapıların tamamlayıcı ve olmazsa olmaz birer parçası olarak inşa edilmiştir. Dolayısıyla her birisi birer saray, yalı, kasır, köşk, çiftlik gibi binaların birer parçası olarak kurulan bahçeler ya söz konusu yapıların nadiren önünde veya arkasında, çoğunlukla da yapı veya yapıları kuşatacak şekilde inşa edilmişlerdi.

.....

³⁸ Uluçay, *Harem II*, 151.

³⁹ Shirine Hamadeh, "Onsekizinci Yüzyıl İstanbul'unda Kamusal Mekânlar ve Bahçe Kültürü", *Erken Modern Osmanlılar-İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, İstanbul 2011, s. 382-383.

⁴⁰ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadimemiz*, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu. İstanbul Tercüman Gazetesi, (Tarihsiz, 1001 temel eser: 17), s. 24-25.

Hasbahçe ve diğer bahçelerin tek bir kurucusu olmayıp birçok banisi bulunmaktadır. Bu bahçelerin en önemli kurucuları padişahlardır. Ardından valide sultanlar, hanım sultanlar, sadrazamlar, vezirler, darüssaade ağaları, şeyhülislamlar gelmektedir. Padişahların kurdukları bahçeler genellikle kuruldukları yerlerin, diğerleri ise kurucularının adlarıyla anılmaktaydı. Bu ikinci gruptakiler zamanla hediye etme, müsadere etme (Hasan Halife, Mirgünzade, Yemişçi Hasan Paşa, Ferhad Paşa vs.), satın alma gibi yollarla devletin eline geçmiştir.

Osmanlılarda bahçe kuran başlıca padişahlar Fatih Sultan Mehmed (Hasbahçe, Tokatköy/Beykoz, Tersane), Kanuni Sultan Süleyman (Vadi-yi Büzürg (Büyükdere), Sultaniye, İskender Paşa, Halkalı, Haydarpaşa ve Saray-ı Cedid bahçe), IV. Murad ve III. Ahmed (Kâğıthane havzasındaki bahçeler)'dir⁴¹.

4. İlk Hasbahçe

Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk bahçenin hangisi olduğu hususunda kesin bir bilgi bulunmadığından konu hakkında ancak karinelere dayanarak tahmin yürütebilmekteyiz. Mesela ilk saraylar olan Bursa, Yenişehir ve Dimetoka saraylarının⁴² birer bahçesi⁴³ olup olmadığı hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz. Ancak Edirne'deki Yenisaray ile birlikte 1454'te bir bahçenin kurulduğunu kesin olarak biliyoruz ve bu bahçenin kurulan ilk saray bahçesi olması kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar Prof. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ, Edirne'deki Eskişaray'ın bir bahçesi olduğunu söylüyorsa⁴⁴ da bu ihtimalin ihtiyatla karşılanması gerektiği kanaatindeyiz. Zira Edirne'deki

.....

⁴¹ Mehmed Zeki, "On Birinci ve On İkinci Asırlarda İstanbul'da Bağçeler ve Mesireler", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, sayı 30 (1335), s. 76; 76; G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfıyeleri*, çev. Orhan Duru, İstanbul 2000, s. 79-80.

⁴² Halil İnalçık, "Murad I", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 161, 163.

⁴³ Burada kastettiğimiz bahçe, elbette tür ve büyüklük bakımından diğer saray bahçeleriyle aynı veya benzer özellikler taşıyan, bakımından sorumlu bir birimin bulunduğu bahçedir.

⁴⁴ Prof. Ertuğ bu görüşünü, 27-28 Mayıs 2014 tarihinde İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi tarafından düzenlenen *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu II* esnasında dile getirdi.

Eskisarayı bizzat görmüş olan Evliya Çelebi, sarayın “*bâğ u bağçesi*” olmadığını⁴⁵ nakletmektedir. Yine Edirne’deki bahçelerden sorumlu birim olan Edirne Bostancı Ocağı ile ilgili mevacic deftelerinde, Eskisaray’ın bahçesi ile ilgili herhangi bir kaydın bulunmuyor olması da bu ihtimali güçlendirmektedir⁴⁶. Dolayısıyla Edirne’deki ilk bahçe, II. Murad’ın emriyle inşasına 1450 (854)’de başlanan ve onun ölümü üzerine Fatih tarafından 1454 (858)’te tamamlanan Yenisaray ile birlikte kurulduğu söylenebilir. Zira inşası tamamlanan sarayın karşısında ve Tunca Nehri’nin ortasında bulunan adadaki arazi tanzim edilerek “*hadâik-i hâssa*”ya dönüştürülmüştür⁴⁷. İstanbul’daki ilk bahçe ise Eskisaray (Sarây-ı Atîk) ile birlikte kurulduğu söylenebilir⁴⁸. Daha sonra 1478’de İstanbul’daki Yenisaray’ın etrafındaki Hasbahçe kurulmuştur⁴⁹. İstanbul’da Büyükdere, Tokat ve Tersane bahçelerinin de ilk kurulan bahçeler olduğunu söyleyebiliriz. Buraya kadar anlatıklarımızı toparlayacak olursak, kaynaklardaki bilgiler çerçevesinde

.....
45 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, III, 255.

46 Mesela XVI. yüzyılın son çeyreğine ait mevacic kayıtlarında Edirne Bostancı Ocağı’nın sorumluluğunda olan bahçelerin Yenisaray’a ait Hasbahçe ile İsmailice, Mesih Paşa, Mamak ve Çölmek bahçeleri olduğu görülmektedir (BOA, *MAD.d.*, nr. 6425, s. 162-167, 228-232; *MAD.d.*, nr. 2345, s. 70-74; *MAD.d.*, nr. 6365, s. 301-308; *MAD.d.*, nr. 6139, s. 230-236; *MAD.d.*, nr. 6153, s. 213-220, 537-544; *MAD.d.*, nr. 6559, s. 297-304, 609-619, 929-939, 1203-1213; BOA, *MAD.d.*, nr. 6342, s. 303-310, 613-620; *MAD.d.*, nr. 6352, s. 325-332, 460-467; *MAD.d.*, nr. 5314, s. 201-208; *MAD.d.*, nr. 6736, s. 133-142, 277-286; *MAD.d.*, nr. 6911, s. 137-146; *MAD.d.*, nr. 4323, s. 63-70, 205-214).

47 Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, haz. Süheyl Ünver, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 21-24.

48 “*Ve ba’zını kendü istirahatı için ve havâss u gulâmân rahatı için, mülâyim ü matbû sarâylar ve köşkler tertîb itti ve emin ü dindâr hâce-serâlarla mahfûz kıldı. . . Ve ba’zını câygâh-ı serîr-i taht-ı divân için vaz’-ı münâsib virdi, Ve bir cânibin şikârgâh-ı hass idünüb, envâ’-i vühuş ile meşhûn itdi. Gâh gâh teşhîz-i bâtur için, anlarun ile tîğ-bazî ve kemend-enzazî yüzlerün gösterür idi.*” (*Târîh-i Ebül-Feth*, s. 67).

49 *Târîh-i Ebül-Feth*, s. 72-74. Krş. Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, haz. Faik Reşat Unat-Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, II, 711; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz. Şeraffettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 99.

kurulan ilk Osmanlı bahçelerinin Edirne Yenisaray, İstanbul'daki Eskisaray ve Yenisaray bahçeleri idi. Birer şehzade merkezi olan Amasya ve Manisa'daki bahçelerin, bu bahçelerden önce mi yoksa sonra mı kurulduğu hakkında şimdilik kesin bir bilgiye sahip değiliz.

5. Bahçelerin Kuruldukları Yerler ve Adlandırılmaları

İlk bahçelerin kurulduğu yerlere bakıldığında onların genellikle padişahların daha önce eğlenme, dinlenme ve avlanma gibi amaçlarla kullandıkları mekânlar olmaları dikkat çekicidir. Mesela II. Mehmed'in İstanbul'da bu tür faaliyetler için kullandığı Tersane⁵⁰ ve Beykoz'daki yerler; II. Murad ve II. Mehmed'in Edirne'de en çok eğlendikleri yer olan Tunca'nın kenarındaki Ada ile bir av sahası olan Çölmek Köyü⁵¹, daha sonra birer bahçeye dönüştürülmüştür.

İstanbul bahçelerinden Haliç, Boğaziçi ile İstanbul'un Marmara kıyılarında yer alanlar, buraların birer sayfiye mekânı olması; İstanbul-Edirne, İstanbul-İzmit ve İstanbul-Bursa yolu üzerinde yer alanları ise sefer ve seyahatlerde birer konak işlevi⁵² görmelerinden

.....

50 Tersane Bahçesi'nin bulunduğu yeri seven Fatih, otağını burada kurdurup dinlenir, ok atar; buradan Okmeydanı'na çıkardı (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, I, 176; Volkan Ertürk, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi", *Tarih Okulu Dergisi*, sayı: XV (2013), s. 93-94.

51 *Târîh-i Ebül-Feth*, s. 88; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 58, 114, 148, 189, 195; Âşıkpaşazade Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 201-204; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 223, 364; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, s. 122.

52 Mesela bk. IV. Mehmed'in Muharrem 1659 (1069)'da Edirne'den İstanbul'a seyahati (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 129); Uyvar seferine çıkan orduya eşlik ederken (*a.g.e.*, s. 156-157); IV. Mehmed 1665-66 (1076)'da Edirne'den, Gelibolu üzerinden İstanbul'a dönerken (*a.g.e.*, s. 210-211); aynı yıl bu sefer İstanbul'dan Edirne'ye (*a.g.e.*, s. 220-226); II. Mustafa'nın 1695-96 (1107)'da Avusturya ve 1703 Edirne Vak'asında tahta geçen III. Ahmed Edirne'den İstanbul'a dönerken (*Osmanlı İlmiye Teşkilâtı İçin Mühim Bir Kaynak*,

dolayı yapılmıştır. Ancak işlev bakımından yapılan bu sınıflandırmanın genel bir tasnif olduğunu, dolayısıyla kuruluş işlevlerinin bahçelerde diğer etkinliklerin düzenlenmesine engel olmadığını da vurgulamak gerekir.

Padişahlar tarafından kurulan bahçelerin adlarını genellikle bir parçası oldukları yapılardan (saray, köşk, yalı, kasır, çiftlik), -bu yapılar da kuruldukları yerlerden- aldıklarından dolayı, bu tür bahçelerin kuruldukları yerlerin adlarını aldığını söyleyebiliriz (Üsküdar, Tersane, Karaağaç, Büyükdere, Tokat, Çatalca vs.). Diğer bahçeler ise genellikle kurucularının adlarıyla anılmaktaydılar. Mesela Davudpaşa, Haydarpaşa, Piyale Paşa, Mehmed Paşa (Sokullu), Karabali, Hasan Halife, Defterdar vs. Biri XVI, diğeriye XVII. yüzyıla ait şu iki bahçe listesi, bahçelerin adlandırılmalarında esas alınan ölçütler hususunda fikir verici mahiyettedir:

1. Hasbağça, bağça-i Vadi-yi Büzürg [Büyükdere], bağça-i Göksu, bağça-i Kulle (Kuleli), bağça-i Çubuklu, bağça-i Begkozi, bağça-i Sultaniye, bağça-i Bebek Çelebi, bağça-i Bali-yi Siyâh [Karabali], bağça-i İskender Paşa, bağça-i Hafız Paşa, bağça-i Beşiktaş, bağça-i Çiftlik, bağça-i Kiremidlik, bağça-i Halkalu, bağça-i Haydar Paşa, bağça-i Saray-ı Cedid ve bağça-i Mandıra-i Miri⁵³.

2. Hasbağça, bağça-i Üsküdar, bağça-i Vadi-yi Büzürg, bağça-i Sultan Bayezid der-canib-i Göksu, bağça-i Göksu, bağça-i Kulle, bağça-i Çubuklu, bağça-i Begkozi, bağça-i Sultaniye, bağça-i Bebek Çelebi, bağça-i Karabali, bağça-i İskender Paşa, bağça-i Hafız Paşa, bağça-i Rüstem Paşa, bağça-i Ahmed Paşa, bağça-i Beşiktaş, bağça-i İskender Çelebi der-nezd-i Kiremidlik, bağça-i Halkalu, bağça-i Haydar Paşa, bağça-i Fenar, bağça-i Mehmed Paşa der-canib-i İstavroz, bağça-i Mehmed Paşa der-canib-i Kulle-i Heft [Yedikule], bağça-i Mahmud Paşa der-canib Çekmece, bağça-i Vadi-yi Harami, bağça-i Kandil, bağça-i Mandıra-i İrve, bağça-i Mandıra-i Miri, bağça-i Çiftlik-i Mustafa Paşa der-karye-i Cebeci, bağça-i Çiftlik-i Mustafa Paşa der-karye-i Alibeg, bağça-i... Bağdad, bağça-i Kapudan Ali Paşa, bağça-i Çiftlik-i

.....

Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrahim Hasib Efendi, Uşşakizade Tarihi, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2005, I, 231-233; II, 661.

53 BOA, *MAD.d*, nr. 17256, 1563-1564 (971), s. 21-30.

Şeyh Efendi Küpelice der-karye-i Çengel, bağça-i Valide Sultan der-cânib-i Bâb-ı Top [Topkapı], bağça-i Mirimirân der-canib-i İstavroz, bağça-i Mihaliç, bağça-i Çatalca, bağça-i Gazenfer Ağa der-kurb-ı Kuruçeşme, bağça-i Ayişe Sultan, bağça-i Çiftlik-i Hüsrev Beg der-Hazret-i Eyüb, bağça-i Ağa-yı Darüssade, bağça-i İbrahim Paşa der-canib-i Silivri, bağça-i Valide Sultan der-canib-i Bâb-ı Nev [Yenikapı], bağça-i İncirlü, bağça-i Siyavuş Paşa, bağça-i Liman-ı Cedid der-Karabali, bağça-i Kalender Paşa, bağça-i Mustafa Paşa der-Kulle-i Heft, bağça-i Hasan Halife, bağça-i Halil Paşa der-kurb-ı Bab-ı Tob, bağça-i Şah Huban, bağça-i Çiftlik-i karye-i Hacı Ömer, bağça-i Kapudan Paşa der-kurb-ı Üsküdar, bağça-i Valide sultan der-canib-i Beşiktaş, bağça-i Mustafa Paşa, bağça-i Saray-ı İznikmid, bağça-i Çiftlik-i Ahmed Ağa der-kurb-ı Tuzla-i kaza-i Miğaldebe?, bağça-i Kethüda-i Behram Paşa der-kurb-ı Ortaköy, bağça-i M..? der-nezd-i Çekmece-i sağır, bağça-i Amasya, bağça-i Hasan Paşa der-kurb-ı İstavroz, bağça-i Emirgünzâde, bağça-i Halil Paşa der-kurb-ı Ortaköy, bağça-i Çayır-ı Umur, bağça-i İbrahim Paşa eş-şehr Defterdarzâde der-canib-i Kiremidlik, bağça-i Feridun Paşa der-kurb-ı Yeniköy, bağça-i Kavas? der-Burusa, bağça-i Nakkaş Paşa der-kurb-ı İstavroz (bağça-i Çiftlik-i der cânib-i Baba Nakkaş), bağça-i Haramî, bağça-i Çiftlik-i der-canib-i İzmid, bağça-i Haleb, bağça-i Burusa, bağça-i Hasan Ağazade der-kurb-ı Bâb-ı Top, bağça-i Fatıma Sultan der-kurb-ı İskele-i İmam, bağça-i Saray-ı Galata, bağça-i Mustafa Efendi Kethüda-yı Hazret-i Valide Sultan der-canib-i Beşiktaş ve bağça-i Müsahib Mustafa Paşa der-kurb-ı İskele-i Salacak⁵⁴.

6. Bahçelerin Sayıları

İmparatorluk genelindeki Bostancı Ocağı'nın sorumlu olduğu bahçelerin sayıları zamana bağlı olarak değişmiştir. Sadece İstanbul'dakileri esas aldığımızda bahçelerin adedi XVI. yüzyılda 18-36, XVII. yüzyılda 42-70 ve XVIII. yüzyılda ise 45-55 arasında değişmekteydi⁵⁵.

.....

54 BOA, *MAD.d*, nr. 6965, Nisan-Haziran 1676 (Masar 1087), s. 92-122.

55 Bahçe sayıları için yine bk. Volkan Ertürk, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi", s. 93.

PADİŞAHLARIN DİNLENME VE EĞLENME MEKÂNLARI:
İSTANBUL BAHÇELERİ

Tablo 1: XVI. Yüzyılda Bahçe Sayısı

Tarih	Bahçe sayısı	Kaynak
1563-1564 (971)	18	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 17256, s. 21-30; nr. 6425, s. 79-88
1572-73 (980)	26	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16260, s. 958-968; nr. 2345, s. 59-69, 137-147.
1576 (984)	26	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16258, s. 79-93
1577 (985)	26	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6365, s. 184-198, 284-298, 396-410.
Mart-Eylül 1578 (Masar-Recec 986)	26	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16260, s. 697-711; nr. 6139, s. 12-27, 212-226, 324-338.
Aralık 1578-Şubat 1579 (Lezez 986)	27	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16260, s. 291-305, 339-353, 441-455
1583 (991)	31	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6559, s. 81-97, 182-197, 280-295, 392-407, 492-507, 582-607, 804-827, 912-927, 1024-1040, 1132-1147.
1584 (992)	31	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16741, s. 1-110.
1586 (994)	31	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6342, s. 86-101, 186-201, 286-301, 396-411, 496-511, 591-611.
1591-1592 (1000)	36	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16296, s. 13-39, 161-177, 323-339; nr. 6297, s. 14-40; nr. 16296, s. 117-133, 149-165, 185-201, 219-235, 289-315, 603-619.
1592-1593 (1001)	36	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6953, s. 170-186, 832-848, 970-988, 1110-1128.
1595-1596 (1004)	37	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16285, s. 133-151, 183-201.
1597 (1005)	37	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 7165, s. 588-606.
1599 (1008)	37	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6911, s. 114-132, 258-277.

Tablo 2: XVII. Yüzyılda Bahe Sayısı⁵⁶

Tarih	Bahe sayısı	Kaynak
1610 (1019)	42	BOA, <i>MAD.d</i> , 6347, s. 90-110.
1620 (1029)	47	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6987, s.110-133.
1628-29 (1038)	53	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6580, s. 54-80.
1640 (1050)	62	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 5190, s. 76-106.
1646 (1056)	73	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6146, s. 90-121.
1659 (1069)	71	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 4691, s. 430-469.
Mart-Mayıs 1676 (Masar 1087)	75	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6965, s. 92-122.
Haziran-Kasım 1676 (Recec-Reşen 1087)	60	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6965, s. 247-268.
1677 (1088)	50	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6757, s. 369-391.
1680 (1091)	51	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16727, s. 24-43.
1681 (1092)	52	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 5721, s. 617-636.
1684 (1095)	52	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 16754, s. 25-44.
1686 (1097)	54	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 5976, s. 569-589.
1687 (1098)	54	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 1730, s. 535-555.
1687-1688 (1099)	54	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 5347, s. 435-455.
1690 (1101)	54	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 4311, s. 576-597.
1693-94 (1105)	53	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 3951, s. 723-743.
1696-97 (1108)	53	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 720, s. 399-431.
1697-98 (1109)	52	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 1714, s. 727-750.

••••••••••
⁵⁶ Bahe sayılarına ocağın sorumluluğundaki İzmit, Bursa, Amasya, Halep ve Manisa'dakiler de dâhil edilmiştir.

Tablo 3: XVIII. Yüzyılda Bahçe Sayısı⁵⁷

Tarih	Bahçe sayısı	Kaynak
1700-01 (1112)	52	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 1729, s. 675-708.
1706-07 (1119)	54	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 724, s. 97-124.
1716 (1129)	58	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 4297, s. 665-694.
1728-29 (1141)	58	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 4063, s. 909-937.
1747 (1160)	62	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 804, s. 727-758.
1757-58 (1171)	62	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 5724, s.717-748.
1775 (1189)	57	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 17426, s. 90-122.
1784 (1198)	56	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 6821, s. 1079-1110.
1794-95 (1209)	53	BOA, <i>MAD.d</i> , nr. 17635, s. 28-59.

7. Bahçelerden Sorumlu Birim

Gerek padişahların ve aile fertlerinin gerekse üst düzey devlet adamlarının kurdukları bahçelerin nerdeyse tamamının bakımı Bostancı Ocağı tarafından yapılmaktaydı. Ancak nadiren de olsa bazı zengin devlet adamları (Mesela Rüstem Paşa) bahçelerinin bakımını bostancı ocağına değil de kendi kul ve kölelerine yaptırabiliyordu⁵⁸. Ancak bahçelerin bakım, onarım ve korunması hususunda yüzyıllar boyu geçerli olan uygulama, bu işlemlerin devletin maaşlı personeli olan bostancılar tarafından yapılması şeklindeydi⁵⁹.

.....

57 Bahçe sayılarına ocağın sorumluluğundaki İzmit, İzmir, Bursa, Amasya, Haleb ve Manisa'dakiler de dâhil edilmiştir.

58 Murat Yıldız, "Geçmişten Bugüne Üsküdar Ayazma Mahallesi'nde Yapı-Mekân İlişkisi", *History Studies, Prof. Dr. Halil İnalcık Armağanı*, 5/2 (2013), s. 574-575.

59 Daha fazla bilgi bk. Murat Yıldız, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011.

A. EĞLENME MEKÂNLARI OLARAK BAHÇELER

Hepsi devlete ait olmasına ve padişahların kullanımlarına tahsis edilmesine rağmen devletin idare merkezi olan Topkapı Sarayı'nda yapılan etkinlikler ile birer yazlık mekân olan bahçelerde yer alan saraylarda yapılan etkinlikler arasındaki farkı, en basit ve yalın olarak tören ve festival kavramlarıyla açıklamak mümkündür. Bilindiği üzere tören, resmî, ciddi, kamusal, buyurgan, zorunlu, devletin tertip ettiği, kuralları çok katı olan ve çoğunlukla halka dayatılan etkinlik iken, festival ise daha çok sivil, katılımcı, gönüllü, halkın organize ettiği ve daha çok şenlikleri çağrıştıran bir etkinliktir. Bu zaviyeden bakıldığında devletin idare edildiği saray ağır bir tören ve teşrifat merkezi olmasına karşın, bahçeler bir bakıma birer festival merkezleriydi⁶⁰.

Kuruluş yerleri ve istifade edilme şekillerine bakıldığında, bahçelerin birer dinlenme ve eğlenme mekânları olarak inşa edildikleri izahıta vareste bir husustur. Bu mekânlar, şehrin ağır ve bunaltıcı olan resmî havasından bunalmış olan üst tabakaya daha sakin ve huzurlu ortamlar vaat ettiğinden tercihe edilmekteydiler. Dolayısıyla buralarda yaşanacak hayat elbette kaçınılan yerdekiyle aynı resmîyet ve ciddiyette olmaması gerekirdi. Yoğun bir hayat, stresli bir ruh hali ve arınma, zihinsel boşalma, ruhsal dinlenme özlemiyle bahçelere gidenlerin buralarda tercih ettikleri hayat tarzının daha rahat, stressiz, sakin, dinlendirici ve kısmen serbest olması da son derece doğal bir durumdur. Tabiatıyla buralarda tertip edilen etkinliklerin bu amaca hizmet eden etkinlikler olması kaçınılmazdır.

1. Padişahlar İçin Bahçe Mevsimi

Yukarıda da ayrıntılı bir şekilde belirttiğimiz üzere birer sayfiye yeri olan bahçelerde padişahlar genellikle ilkbahar ve yaz mevsimlerinde kalırlardı. Bu yüzden taşınma çoğunlukla ilkbahar, kısmen de yaz mevsiminde gerçekleşirdi. Padişahların "*Feyz-i bahar ile tab'-i hümayûnların taltîf için*" çoğunlukla kalabalık bir maiyetle göç-i

.....

60 Resmi törenlerle şenlikler arasındaki farka dair ayrıntılı bilgi için bk. Zeynep Tarım Ertuğ, "Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayı'nda Eğlence ve Meclis", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, cilt 4, sayı 1 (2007), s. 4.

hümayun şeklinde büyük saraylara sahip Davudpaşa, Tersane, Karaağaç, Beşiktaş ve Üsküdar bahçelerine taşınırlardı. Ancak nadiren de olsa bazı padişahların sonbahar ya da kışın da bahçelerdeki saray ve kasırlarda kaldıkları görülmektedir. Bu tür kalmalar genellikle şehir dışında bulunan padişahların o mevsimlerde şehre dönmesi sonrası gerçekleşmiştir. Genel uygulamaya aykırı olarak kışın bahçeleri kullanan padişahların başında IV. Mehmed gelmekteydi. Mesela o, çok şiddetli geçen 1686 yılının kış mevsiminde 29 Aralık 1686 (13 S. 1098)›de, Davudpaşa›dan Tersane Bahçesi›ne göç etmiştir. Buz tutan Haliç›te, padişahın sandalı için buzlar kırılarak yol açılabilmiştir⁶¹. Kışın bir bölümünü Tersane bahçesinde geçiren bir başka padişah ise II. Mustafa olmuştur. Ancak onun amacı eğlenmek ve dinlenmekten çok ilkbaharda yapacağı seferin hazırlıklarını kontrol etmektir⁶².

Bahçelerdeki hayat genellikle sonbahar mevsiminin ortalarında sona ererdi. Ancak hastalık, isyan, ölüm, kaza, yangın, su sıkıntısı, doğal afet gibi olağanüstü şartlar sebebiyle bahçelerdeki hayatın planlandığı üzere sonbaharda değil, daha erken bittiği veya kesintiye uğradığı da görülmektedir.

2. Bahçelere Gidiş

Padişahların bahçelere yaptıkları gezilere biniş-i hümayun, yarım göç (nim göç), göç-i hümayun veya nakl-i hümayun denilirdi. Biniş-i Hümayûn, padişahların saray, kasır, köşk, yalı ve bahçelere yaptıkları günübirlik gezilerdi. Az bir maiyetle ve birkaç gün kalma şekline gerçekleşen gezilere nîm göç (yarım göç), bir-iki mevsim veya daha fazla bir süre için kalabalık bir maiyetle gerçekleşenlere ise Nakl-i Hümayûn ya da Göç-i Hümayûn denilirdi⁶³.

.....

61 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, “Zeyl-i Fezleke, (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)”, haz. Nazire Karaçay Türkal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 1059-1060.

62 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, “Nusretname (1106-1133/1695-1721), Tahlil ve Metin”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001, s. 139-140.

63 Halûk Y. Şehsüvaroğlu, “Biniş, Binişi Hümayun” *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşat

Bahçelere yapılan seyahatler bahçelerin buldukları yerlere göre değişik vasıtalarla yapılırdı. Kâğıthane⁶⁴ ve Edirne istikametindeki bahçelere genellikle at ve arabalarla; Haliç, Boğaziçi, Marmara kıyılarındakilere ise kayık ve sandallarla gidilirdi. Gezi isteği ilgili görevlilere birkaç gün önceden bildirilir ve onların gereken hazırlıkları yapmaları sağlanırdı. Diğer bütün biniş ve göçlerde olduğu gibi padişahı eğlenip dinleneceği bahçeye götüren göç kafilesi birçok kayık ve sandaldan oluşmaktaydı. Birisi yedek olmak üzere iki Sandal-ı Hümâyûn, sayıları dokuz olan Enderun-i Hümâyûn kayıkları, seyahat güvenliğini sağlayan iki haseki kayığı, kızlar ağası, saray imamı ve harem ağaları kayıkları kâfilede bulunan başlıca nakil vasıtalarıydı. Enderun-i Hümâyûn kayıkları kafilenin önünde hareket ederken, hasekilere ait kayıklardan birisi kafilenin sağında, diğeryse solunda ileri geri hareket eder, sandallar içinde ayakta duran hasekiler gür sesle bağırarak padişahın sahillerine yaklaşmakta olduğunu haber verirlerdi. Seyahat esnasında Kızkulesi, Tophane ve hisarlardan padişahı selamlamak için top atışları yapılırdı⁶⁵.

Sandal-ı Hümâyûn'u kızlar ağası, saray imamı ve harem ağalarına ait kayıklar takip ederdi. Sandal-ı Hümâyûn'da başta kayığın dümencilik görevini yapan bostancıbaşı olmak üzere has oda ağaları, çukadarlar, kayığın küreklerini çeken ve sayıları 26 olan hamlacılarla, baş tarafta bulunan haseki ağadan oluşan birçok görevli bulunurdu. **Göç kafilesine** musahip ağaları, harem-i hümâyûn, enderun-i hümâyûn gılmanları, teberdarlar, sarraçlar, mutfak sakaları, harç ve hassa fırın hizmetlileri, sayebân-ı şehriyârî neferleri⁶⁶, Divân-ı hümâyûn çavuş-

.....

Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay Neşriyatı, İstanbul 1961, V, 2798; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1983, s. 235.

64 Halil İnalçık, *Has-bağçede Ays u Tarab*, s. 237.

65 Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 216. Yine bk. Murat Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Topun Savaş Dışında Bazı Kullanım Alanları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 180 (2009), s. 184-186; Halil İnalçık, *Has-bağçede Ays u Tarab*, s. 237.

66 BOA, İE.SM, nr. 3244, 23 Ağustos 1705 (3 Cemaziyelevvel 1117).

ları⁶⁷, şehzadeler⁶⁸ ile birlikte haseki ağa⁶⁹, hasekiler⁷⁰ kozbekçibaşı⁷¹, halvetçi, piyadeci ve sandalcı bostancılar⁷² gibi bostancı ocağı mensupları eşlik ederlerdi.

Padişahlar bahçelere varmadan önce, görevliler tüm hazırlıkları tamamlamış olurlardı. Padişahın konaklayacağı saray, kasır ve köşkerlerin tüm bakım ve onarımı yapılır, eksiklikleri giderilir, lazım olan bütün mühimmat temin edilirdi. Güvenlik, her zamankinden daha fazla önem arzettiğinden, normal zamanlardakinden daha fazla bostancı, zabıtları ile birlikte istihdam edilirdi. Saraya lazım olan tüm yiyecek ve içeceklerle diğer mühimmatın taşınma ve hazırlanması için de fazladan görevli istihdam edilirdi. Başta padişah olmak üzere ailesi ve maiyetinin yemeği saraydan kendisi ile birlikte gelen mutfak hademesi tarafından hazırlanırdı. Göç türündeki seyahatlerde, taşınanların eşyalarının nakliyesi daha büyük bir organizasyonu gerektirmekteydi. Göçün durumuna göre eşyaların taşınmasında binlerce nefer yüzlerce kayıkla görev almaktaydı⁷³.

Bahçelere yapılan seyahatin biniş şeklinde, yani günübirlik olması durumunda yukarıda sayılan hazırlıkların birçoğu yapılmazdı. Gezinin kısa süreli ve az maiyetle yapılması, çok az miktarda eşya taşınmasından dolayı az sayıda görevli hizmet ederdi. Sultaniye Bahçesi'ne yapılan bir biniş örneğinde de görüldüğü üzere, bostancılarla Enderun halkı, binişin yapılacağı bahçede Otağ-ı Hümayûn, sâye-bân, çadır ve çerkelerin kurulma, gösteri ve eğlencede hünerlerini

.....

67 BOA, *C.SM*, nr. 6967, 31 Mayıs 1777 (23 Rebiulahir 1191).

68 BOA, *C.SM*, nr. 4865, 10 Kasım 1713 (21 Şevval 1125); *C.SM*, nr. 6324, Ağustos 1786 (Zilkade 1200).

69 Mesela bk. BOA, *C.SM*, nr. 8631, 22 Haziran 1765 (3 Muharrem 1179).

70 Mesela bk. BOA, *C.SM*, nr. 2445, 26 Temmuz 1793 (17 Zilhicce 1207); BOA, *C.SM*, nr. 5395, 28 Mayıs 1781 (4 Cemaziyelahir 1195).

71 Mesela bk. BOA, *C.SM*, nr. 8894, 2 Kasım 1759 (11 Rebiulevvel 1173); BOA, *C.SM*, nr. 4361, 29 Mart 1760 (11 Şaban 1173).

72 Mesela bk. *Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Râlab'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*, ed. Karin Adahl, çev. Ali Özdamar, İstanbul 2006, s. 77; BOA, *C.SM*, nr. 4865, Kasım 1713 (Şevval 1125); *C.SM*, nr. 3634, Nisan 1746 (Rebiulahir 1159).

73 Bazı örnekler için bk. Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı*, s. 105-108.

sergileyecek kişileri hazırlama ve gösteri yerini düzenleme gibi hazırlıkları çoktan bitirirlerdi. Padişah sandalı karaya yaklaştığında tüm görevliler protokoldeki yerlerini alır; padişahın oturacağı otağdan sandalın yanaşacağı iskeleye kadar bir koridor oluşturacak şekilde yüzleri birbirlerine dönük olarak beklerlerdi. Sandaldan inen padişah, her iki tarafı da selamlayarak koridorun sonundaki otağına gidip otururdu. Padişahı karşılayanlar sadece resmî görevlilerden ibaret değildi. Biniş veya Göç-i hümayunlarda merasiminde resmî görevlilerden çok daha fazla bir kitleyi ağırlamaktaydı. Bu kitle hem sultanı görmek hem de bahçede icra edilecek eğlenceleri izlemek için buraya akın eden civardaki halktan oluşmaktaydı⁷⁴.

3. Bahçelerde Tertip Edilen Etkinlikler

Dinlenmek ve eğlenmek, Osmanlı padişahlarının bahçeleri kullanma gerekçelerinin başında gelmekteydi. Padişahların bazıları seferler sonrası bulabildiği uygun zamanda bahçelerde eğlenirken, bazıları da artık seferlere de gitmediklerinden neredeyse tüm zamanını alacak şekilde eğlenirlerdi. Osmanlı padişahları arasında bu amaçlarla bahçeleri en çok kullanan padişahlar III. Murad, I. Ahmed, IV. Mehmed, III. Ahmed, III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim idi.

Eğlenceye düşkün padişahlardan biri olan III. Murad, XVI. yüzyılın bahçeleri en çok kullanan padişahlarının başında gelmekteydi. Ölümüne yakın bir zamanda bile Hasbahçe’de sazlı ve sözlü musiki icra ettirmiş, bu esnada “*Bimârım ey ecel bu gice bekle yanım al*” şarkısının çalınmasını istemiştir⁷⁵.

I. Ahmed Osmanlı padişahları arasında bahçelerde en çok vakit geçirenlerin başında gelmekteydi. Zira savaşı pek sevmeyen ve savaştan özenle kaçınan⁷⁶ padişahın kendisine ayıracak vakti fazlasıyla

.....

⁷⁴ Hafız Hızır İlyas Ağa, *Letâif-i Vekâyi’-i Enderûniyye*, s. 141.

⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Fezleke (Tablil ve Metin)*, s. 264-265.

⁷⁶ Mesela, I. Ahmed’in, başta Müftü Sunullah Efendi olmak üzere devlet erkânının şiddetli muhalefetine rağmen sefer için Üsküdar’a geçmiş orduyu, devlet geleneğinde olmamasına rağmen, yeterli vakit ve para yok gerekçesiyle sefere göndermekten vaz geçmiş olması, onun savaş konusundaki isteksizliğini gösteren tipik bir örnektir. Konu hakkında yaşanan sert tartışmalar için bk.

mevcuttu. Nitekim devrin tarihçisi Mustafa Safi de, onun eğlenmek için bol vakit bulduğunu nakletmektedir⁷⁷. Ona göre, Avusturya ile 20 yıllık barış antlaşmasının yapılmış ve İran ile herhangi bir sorunun yaşanmamış olması, dolayısıyla “bir taraftan bâ’is-i hâtıra olur bir nesne kalmadı”ğından I. Ahmed “ecdâd-ı izâm ve usûl-i kirâmıları tarîkâsı üzre tahtgâh-ı Edrene’i teşrif ve sayd ü şikâr sûreti ile kalb-i şeriflerin ceng ü pey kâr ma’nâsı ile te’lif itmek kasdı ile” bahçelerde sık sık eğlenme imkânı bulmuştur. Mustafa Safi, I. Ahmed’in bahçelerde eğlenmeyle ilgili yıllık programının bile belli olduğunu, padişahın hemen hemen her yılın kış mevsimini Yenisaray’da geçirdiğini ama sadece av için muhakkak Davudpaşa’ya uğradığını, ilkbahardan itibaren sırasıyla Beşiktaş, Üsküdar, İstavroz, Davudpaşa, Harâmîderesi bahçelerinde kaldığını ve divan toplantıları dışında Yenisaraya uğramadığını söylemektedir.

Bahçelerde en çok eğlenen padişah hiç şüphesiz IV. Mehmed’dir. O sadece XVII. yüzyılın değil belki de imparatorluk tarihinin bahçeleri en çok kullanan padişahı idi. Bunda onun tahta en uzun kalan ikinci padişah olması ve bu müddetin hiç denecek kadar az bir kısmını savaş meydanlarında harcamış olmasının etkisi vardı. Kudretli sadrazamlara terk ettiği devlet işlerinin meşguliyetinden kurtulan padişah gerek eski ve yeni başkentler arasındaki bahçelerde gerekse buralardaki bahçelerde vaktini avlanma, eğlenme ve dinlenmeye hasretmiştir. Olağanüstü olaylar esnasında bile o bir bahçeden bir bahçeye göç etmiş, gezi programlarını pek bozmamıştır. Zira “Bâğ u bâğçe vü hadâyık-ı hâssa vesâ’ir yalı sarâyılarının seyr ü sülûkünü ve işret ve geşt ü güzâr ve kayık fasılları kemâl mertebe kalb-i hümayûnlarına sürûr hâsıl”⁷⁸ ettiğinden, bahçe ziyaretleri ve oralardaki etkinlikle adeta bir ibtila hâline gelmiştir. Onun dönemini konu alan Abdurrahman Paşa’nın Vekayinamesi’nin önemli bir kısmı, adı geçen padişahın bahçelerdeki etkinliklerini konu almaktadır.

.....

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi, Metin*, 926-1003/1520-1595), haz. Şevki Nezih Aykut, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, III, 844-851; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 516-517

77 *Mustafa Sâfi’nin Zübdetüt-tevârih’i*, II, s. 146-147.

78 *Zeyl-i Fezleke*, s. 688. Yine bk. *Zeyl-i Fezleke*, s. 15, 693, 703, 788-789, 796, 1049; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’-nâmesi*, s. 45.

IV. Mehmed, en olumsuz şartlarda bile bahçelerde eğlenmekten kendisini alamıyordu. Mesela İstanbul boğazı kuşatma altındayken ve Venediklilerin İstanbul'a her an saldırma ihtimali varken bile o, bahçelerde eğlenmekte idi. Onun eğlenceye bu derece düşkünlüğü üzerine halk artık açıktan açığa onu eleştirmekten çekinmemiştir⁷⁹.

Haliç ve Kağıthane'deki bahçeleri ihya eden III. Ahmed, adeta bahçelerde eğlenir ve vakit buldukça Topkapı sarayına uğrar olmuştur. Çok önemli devlet işleri olmadıkça Topkapı Sarayı'na uğramayan III. Ahmed, geldiği nadir zamanlarda ise işini bitirir bitirmez hemen bahçelere giderdi⁸⁰. Yine Sultan I. Mahmud sık sık Karaağaç, Sadâbâd, Beylerbeyi ve Beşiktaş bahçelerine eğlenmek için giderdi. Yine Sultan I. Mahmud sık sık Karaağaç, Sadâbâd, Beylerbeyi ve Beşiktaş bahçelerine eğlenmek için giderdi⁸¹. III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim için tutulan ruznamelerin verdiği bilgilere göre adı geçen padişahlar vakitlerinin önemli bir kısmını bahçelerde geçirmişlerdir.

Padişahların bahçelerde yaptıkları veya yaptırdıkları başlıca etkinlikler şunlardı:

a. Avcılık

Avcılık, aksiyonu gerektiren heyecanlı bir tür savaş talimi olması bakımından padişahların bahçelerde en çok yaptığı etkinliklerin başında gelmekteydi. Bunun için daha çok Üsküdar, İstavroz, Kandilli, Göksu, Beykoz, Sultaniye, İncirköy, Umuryeri, Kâğıthane havzasındaki bahçeler; Davudpaşa, Haramidere ve Çatalca ile İstanbul-Edirne yolu üzerindeki diğer bahçeler ve Edirne civarındaki bahçeler tercih edilirdi⁸².

İstanbul ile Edirne arasındaki yerler padişahların av sahaları olduğundan avcılığı seven padişahlar için avlanarak Edirne'ye gitmek

.....

79 Naima, *Tarih*, VI, 214.

80 Mesela bk. *Nusretname*, s. 664, 675, 676, 684, 685.

81 Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilâtımız*, s. 105-106.

82 *Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî Efendi) Tarihi*, I, 424; *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-tevârihi*, I, s. 145, 154; II, 148-150; Naima, *Tarih*, I, 410; III, 398; Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilâtımız*, s. 102; Ahmed Refik, *Eski İstanbul*, s. 58.

âdeta bir adetti. Davudpaşa, Büyükçekmece, Çatalca, Silivri, Çorlu, Karışdırın, Babaeski, Havsa'daki konakları bazılarında birkaç gün mola verip, etrafta sürgün avları yaparlardı⁸³. İstanbul-Edirne güzergâhındaki av hayvanlarının en yoğun bulunduğu yerler kuzeyde kalan ormanlık alanlardı. Bu yüzden IV. Mehmed, özellikle süreklilik için güzergâhını kuzeye doğru değiştirip, Kırkkilise'ye uğrar, burada süreklilik avı yaptıktan sonra Edirne'ye giderdi⁸⁴.

Padişahlar avlanmayı genellikle kalabalık bir maiyetle yapar; süvari sekbanlar, zağarcılar, samsoncular, piyadeler, altın ve gümüş çullu samsonlar-zağarlar-tazılar, av ağaları, av kuşları ile ava çıkardı⁸⁵. Avlanmada görev alan hizmetlilerin görevlerinden birisi de padişaha avlanacak av temin etmektir. Bu işle bazen birkaç kişi görevlendirildiği gibi kimi zamansa yüzlerce kişi görevlendirilirdi. Bunlar geniş bir alandaki av hayvanları, genellikle bir vadi olan av sahasına sürerlerdi. Ertesi gün padişah, yanındakilerle beraber vadide kaçacak yol bulamayan bu hayvanları ok, tüfek, mızrak ve kılıçlarla avlardı⁸⁶.

Padişahlar tavşan, tilki, karaca, kurt, domuz gibi hayvanları ok, mızrak ve tazılarla; kuş türündeki hayvanları ise doğan, atmaca, balaban gibi av kuşları ile avlardı. Padişahların avlanan hayvanları, devlet adamlarına iltifat için gönderme-hediye etme âdeti de vardı⁸⁷.

.....

83 Mesela I. Ahmed'in bu güzergâhı takip ederek avlandığına dair bk. *Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî Efendi) Tarihi*, I, 609-610. Yine II. Mustafa'nın buralarda avlandığına dair bk. Murat Yıldız, *Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Sadrazam Hayratı Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı*, s. 139.

84 Mesela o, 1666 (1076) yılındaki beşinci Edirne seyahati esnasında, uğradığı Kırkkilise civarındaki koruda 25 Nisan 1666 (20 Şevval 1076)'da 2.200 tavşan, 80 tilki, 3 kurt, 6 karaca avlamıştır (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 220-226).

85 *Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî Efendi) Tarihi*, II, 993, 995, 998.

86 Mesela I. Ahmed'in, Beykoz Bahçesi ile Edirne civarındaki bahçeler yaptığı bu tür avlar için bk. *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-tevârihi*, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, TTK, Ankara 2003, I, 154; II, 187.

87 *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 220-226.

b. Atıcılık

Atıcılık, bahçelerde padişahlar tarafından hem bizzat yapılan hem de yaptırılan bir etkinlikti. Ok-yay, şeşper, cirit, değişik türdeki silahlar, top gibi değişik aletlerle yapılan atışlarda pota, kabak, testi ve taş gibi hedefler kullanılırdı⁸⁸. Yapılan isabetli ve uzun mesafeli atışların anısına bahçelerde taşlar dikildiği⁸⁹ gibi başarılı olanlar da ödüllendirilmişlerdi⁹⁰.

Cirit, rekabeti gerektiren özelliğinden dolayı seyircilere heyecanlı anlar yaşatan bir müsabaka olduğundan bahçelerde sık sık düzenlenen etkinliklerin başında gelirdi. Başta Hasbahçe olmak üzere geniş alanlara sahip bahçelerde padişah huzurunda tertip edilen bir etkinlikti. Hasbahçe'deki cirit müsabakalarının her sene Kurban ve Ramazan bayramında yapılması âdet olup⁹¹ Gülhanede'deki cirit

.....

88 Volkan Ertürk, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi", s. 99-102; *TS.MA.d*, nr. 1073, 1732 (1145), vr. 28a; *Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme*, s. 61; *III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M. 1757-1763)*, s. 112, 118, 123; *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*, s. 25, 48, 62, 78, 84, 91, 101, 112, 132, 147, 167, 176, 193, 202, 226, 240, 258, 276, 280, 314, 335, 377, 384.

89 Mesela I. Ahmed'in, en uzak mesafeye ok atan Tozkoparan'dan 200 hatve daha uzağa ok atmış olmasının anısına bir kitabe dikilmiştir (*Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-tevârih'i*, I, 130-131). Yine Sultaniye Bahçesi'ndeki Nişantaşı, III. Selim'in yaptırdığı ok atışlarının hatırası olarak dikilmiştir (P.Ğ. İnciciyan, *Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andresyan, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1976, s. 126; Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2008, I, 149-150).

90 Mesela bazı XVIII. yüzyıl padişahlarının Tersane Bahçesi'nde yaptıkları bu tür etkinlikler için bk. Volkan Ertürk, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi", s. 100-101.

91 BOA, *C.SM*, nr. 7451, 7 Eylül 1781 (18 Ramazan 1195); *C.SM*, nr. 6726, 6 Eylül 1723 (5 Zilhicce 1135); *C.SM*, nr. 636, 21 Ağustos 1750 (18 Ramazan 1163); *C.SM*, nr. 8315, 21 Ekim 1776 (8 Ramazan 1190); *C.SM*, nr. 8152, 14 Kasım 1781 (27 Zilkade 1195); *C.SM*, nr. 2712, 8 Mayıs 1792 (16 Ramazan 1206); *C.SM*, nr. 907, 1 Mayıs 1799 (26 Zilkade 1213); *C.SM*, nr. 2258, 11 Nisan 1801 (27 Zilkade 1215).

meydanında⁹² icra edilirdi. Müsabaka başlamadan önce sayıları zaman içerisinde 12 ile 20 arasında değişen koyunlar kurban edilirdi⁹³. Diğer bahçelerdeki cirit müsabakaları ise, padişahların dilediği vakitte icra edilirdi. Müsabakalara bazen padişahlar da katılırlardı⁹⁴.

Tüfenkle hedeflere kurşun atma veya tüfenk şenlikleri yapmak bahçelerde yapılan diğer atıcılık etkinlikleri idi. Padişahlar bahçelerde bostancılara ve diğer kullara toplu tüfenk şenlikleri yaptırırdı⁹⁵. Şeşper atmak, daha çok pazu kuvvetini göstermek amacıyla padişahlar tarafından tercih edilen bir etkinlikti. Bunun için bahçelerdeki büyük ağaç ve yüksek binalar gibi yükseklikleri olan hedefler seçilmiştir⁹⁶.

c. Ziyafet

Bahçelerin geniş mekânlar olması sebebiyle buralarda gerek askerlere gerek üst düzey devlet idarecilerine gerek yabancı elçilere çeşitli tarihlerde ziyafetler verilmiştir. Meselâ Kanuni Sultan Süleyman Sultaniye Bahçesi'nde yeniçerilere çorba ikram ederken⁹⁷, III. Ahmed, çocuklarının sünnet düğününde en üst idareciden sıradan halka kadar herkese Tersane Bahçesi ile Okmeydanı'nda ziyafet vermiştir⁹⁸.

.....

92 BOA, C.SM, nr. 4175, 8 Ağustos 1789 (16 Zilkade 1203). Yine bk. *Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-Tevârih*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, II.A, 84.

93 BOA, C.SM, nr. 6726, 6 Eylül 1723 (5 Zilhicce 1135); C.SM, nr. 8315, 21 Ekim 1776 (8 Ramazan 1190); C.SM, nr. 636, 21 Ağustos 1750 (18 Ramazan 1163); C.SM, nr. 7451, 7 Eylül 1781 (18 Ramazan 1195); C.SM, nr. 1579, 22 Eylül 1812 (15 Ramazan 1227).

94 *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 162.

95 *Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadri Efendi) Tarihi*, s. 615-616.

96 I. Ahmed'in yüksek bir yapıya şeşper attığına dair bk. *Mustafa Sâfi'nin Züb-detüt-tevârih'i*, I, s. 138-139.

97 *Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-Tevânh*, s. 60.

98 *Nusretname*, s. 916-922. Düğüne dair daha ayrıntılı bilgi için bk. Seyyid Vehbi, *Sûrnâme (Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü)*, haz. Reşad Ekrem Koçu, Çığır Kitabevi, İstanbul 1939, s. 7-38; Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 3, Vehbi Sûrnâmesi*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2009, s. 13-116, 125-375.

Bahçelerde ziyafet vermenin bir diğer şekli ise seyahat eden padişahlara güzergâh üzerindeki bahçelerde devlet idarecilerinin ziyafet vermesi idi. Bu tür ziyafetler genellikle iki şekilde olurdu. Bunlardan birincisi, belli makamlardakilerin görevleri gereği vermesi âdet olan ziyafetlerdi. Bu husus genellikle İstanbul bostancıbaşıları için geçerli olup, padişahlara genellikle Haramidere Bahçesi'nde ziyafet verirlerdi⁹⁹. İkinci tür ziyafet ise veziriazamların, vezirlerin ve valide sultanların, Edirne güzergâhı üzerindeki çiftliklerinde yer alan bahçelerde veya diğer yazlık mekânlardaki bahçelerde ziyafet vermeleri idi¹⁰⁰.

Bahçeler, sadece padişahlara verilen ziyafetlere değil; padişahların sadrazamlar¹⁰¹, vezirler, elçiler gibi üst düzey misafirler için verdikleri ziyafetlere de ev sahipliği yapardı. Genellikle şatafatlı olan bu tür ziyafetler sonrası hediyeleşmek âdet halini almıştı¹⁰².

.....

99 Mesela İstanbul'a dönen IV. Mehmed'e bostancıbaşı 9 Ekim 1665 (29 Rebiulevvel 1076)'te (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 210-211), yine aynı padişaha 18 Nisan 1676 (4 Safer 1087)'da Bostancıbaşı Salih Ağa (Silâhdar, *Tarih*, I, 650) ve 1 Haziran 1691 (4 Ramazan 1102)'de Edirne'ye giden II. Süleyman'a Bostancıbaşı Kazmacı Hasan Ağa (*Zeyl-i Fezleke*, s. 1334-1335.) tarafından bu bahçede ziyafet verilmiştir.

100 Mesela Valide Sultan IV. Mehmed'de çiftliğinde ziyafet vermiş, ardından hediyelerini takdim etmiştir (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 211). Yine IV. Mehmed 9 Nisan 1681 (20 Rebiulevvel 1092)'de Karaağaç Bahçesi'nin yakınındaki Hasköy'de bulunan Müsahib Paşa bahçesindeki ziyafete katılmıştır (*Zeyl-i Fezleke*, s. 766). 8 Mart 1682 (28 S. 1093) tarihindeyse, haremiyle Eyüp'teki Yusuf Efendi Bahçesi'nde bulunan IV. Mehmed, sadrazamın Eyüp'teki yalısında verdiği ziyafete katılmıştır (*Zeyl-i Fezleke*, s. 779).

101 Padişah Tersane Bahçesi'nde 16 Eylül 1704 (16 Cemaziyevvel 1116)'te veziriazama ziyafet verdiği dair bk. *Nusretnâme*, s. 668; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 843; *Uşşakizade Tarihi*, II, s. 775, 811).

102 *Zeyl-i Fezleke*, s. 1133; Volkan Ertürk, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi", s. 107

d. Canbazlık Gösterileri

Bahçelerin vazgeçilmez eğlencelerinden birisi de canbaz, parandebaz, hokkabaz, zorbazların yaptıkları gösteriler idi. Halat, sırık, kılıç, halka, küp, ağır cisimler ve daha birçok aletle yapılan gösterilerde canbazlar hünerlerini gösterirlerdi. Özellikle sünnet düğünleri ve elçilere verilen ziyafetler esnasında bu tür gösterilerin daha çok sergilendiği görülmektedir¹⁰³. Canbazlardan hünerlerini gösterenlerin ekserisi bir görevle ödüllendirilmişlerdir¹⁰⁴.

e. Güreş Müsabakaları

Güç, kuvvet, dayanıklılık, teknik beceri gerektiren bir spor dalı olan güreş, bahçelerde sergilenen bir diğer müsabakaydı. Devrin meşhur ve seçkin güreşçilerinin çağrıldığı müsabakalarda, galip gelme veya berabere kalma durumlarına göre kendileri ödüllendirilirlerdi¹⁰⁵. Müsabakalara genellikle çok sayıda güreşçinin katıldığı anlaşılmaktadır¹⁰⁶. Bahçelerde sergilenen en ilginç ve eğlenceli güreş müsabakaları ise pehlivanların ayılarla yaptıkları güreşler olmalıydı. Eğitilmiş ayılarla yapılan güreşlerde pehlivanların epey zorlandıkları minyatürlerdeki detaylardan anlaşılmaktadır¹⁰⁷.

.....

103 Meselâ 27 Haziran 1813 (27 Cemaziyelahir 1228)'te II. Mahmud'un annesi olan Valide Sultan'ın, Mısır Valisi İsmail Paşa için Sultaniye'de verdiği ziyafette cambazlar hünerlerini sergilemiştir (*Câbi Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-i Sâni)*, haz. Mehmed Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, II, 990).

104 Mesela IV. Mehmed, Tersane yakınındaki Şahkulu iskelesinden karşı yakadaki Fenerkapısı kulesi arasında, aradaki gemilerin direkleri üzerine gerilen ip üzerinde karşıdan karşıya geçen bir canbazı ödüllendirdiğine dair bk. *Zeyl-i Fezleke*, s. 757.

105 Bahçelerde yapılan güreş müsabakaları için bk. *Câbi Târihi*, II, 990. Yine Sultaniye Bahçesi'nde 26 Nisan 1794 (25 Ramazan 1208)'teki biniş esnasında güreşen pehlivanlara 270, 18 Eylül 1796 (15 Rebiulevvel 1211)'de 135, 25 Ağustos 1797 (2 Rebiulevvel 1212)'de 165 gurus bahşiş verilmiştir (*TS.MA.d*, nr. 840, nr. 7b, 35b).

106 Mesela Mayıs 1795 (Şevval 1209)'da Hasbahçe'deki müsabakalarda güreşip de bahşiş alan pehlivan sayısı 75 idi (*TS.MA.d*, nr. 840, vr. 14a).

107 Mesela bk. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 3, Vehbi Sûrnâmesi*, vr. 58a, 67a.

f. Işık ve Ateş Gösterileri

Bahçelerde gece tertip edilen belki de tek eğlence ışık ve ateş gösterileriydi. Genellikle sünnet düğünleri vesilesiyle yapılan bu etkinlikler için ya bahçelerin önündeki deniz, ya da ormanın içinde veya civarında olmayan bahçeler tercih edilirdi. Bunun muhtemel sebeplerinden birisi yangına neden olmamak iken bir diğeri de yapılan gösterilerin gerek suya yansımaları gerekse gece karanlığında kolayca görülmesini sağlamaktı. Denizde yapılan ışık ve ateş gösterileri genellikle Hasbahçe ve Tersane Bahçesi'nin önünde yapılırdı. Denizdeki ışık gösterilerinde deniz taşıtlarında mumlar ve meşaleler yakılır; kayıklar mumlar ve fanuslarla donatılır; maytap ve havai fişek gösterileri yapılırdı¹⁰⁸

Işık ve ateş gösterileri genellikle denizde yapılmakla birlikte bazen karada da yapılırdı. Bu türdeki en muhteşem gösteriler I. Ahmed döneminde yapılmıştır. İlki 6 Mayıs 1613 (16 Rebiulevvel 1022) tarihinde Tekirdağ'da, ikincisi 4 gün sonra Davudpaşa Bahçesi ile İskender Çelebi Bahçesi arasında gerçekleştirilen etkinliklerden özellikle ikincisi çok görkemli olmuştur¹⁰⁹.

g. Musiki Fasıllarının İcrası

Bahçelerde tertip edilen etkinliklerden birisi de musiki fasıllarının icrasıydı. Neredeyse bahçelerde eğlenen her padişah, özellikle de

.....

¹⁰⁸ 7-16 Ağustos 1633 (Evail-i Safer 1043) tarihinde, Kandilli bahçesinde doğan bir şehzadenin veladeti münasebetiyle “*deryâda ve kenâr-ı bahrde mum donanmaları ve fişenkler ile azîm şenlikler*” yapıldığına dair bk. *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyin fi Hulasati Ahbari'l-Hafikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, II, 754. Benzer etkinlikler için yine bk. *Zeyl-i Fezleke*, s. 1477-1478; *Topçular Kâtibi Tarihi*, II, 1169; İ Hakkı Uzunçarşılı,, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 108-109; Sema Göktaş, “XVII. Yüzyıldaki On İki Büyük Şenlik ve Bunlardaki Sanatsal Gösteriler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 11 (1999), s. 82-86. Ayrıca, ateş-bâzların sünnet düğünlerinde de hünerlerini sergilediklerine dair bk. Ali Haydar Bayat, “Osmanlı Devri Saray Sünnet Şenlikleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, sayı: 11/3 (Temmuz 1982), s. 60; Aynı müellif, “Fatih'in Tertip Ettiği Sünnet Şenlikleri (Sûr-i Hümâyunlar)”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, sayı: 12/3 (Temmuz 1983), s. 58.

¹⁰⁹ *Topçular Kâtibi Abdulkâdir (Kadrî Efendi) Tarihi*, s. 614-616.

III. Murad, III. Mustafa, III. Selim ve II. Mahmud, devrinin meşhur hanende ve sazandelerini bahçelere çağırması; onların icra ettiği musikiyi dinlemiştir. Etkinliğin bitiminde ise kendilerine bahşiş vermişlerdir. Musiki bazen yemek eşliğinde ve çoğunlukla da yemekten sonra dinlenmiştir. Bazen de musiki eşliğinde mehtap seyirleri yapılmıştır¹¹⁰.

Öte yandan musiki eşliğinde oynamanın da bu etkinliğin adeta vaz geçilmez bir parçası olduğunu vurgulamak gerekir. Mesela Fatih'in oğulları Bayezid ve Mustafa'nın düğününde ud, şeştar, tanbur, rebab, barbut, ney eşliğinde "bölük bölük muganniye cariyeler çenge çeng" vurmuşlardır¹¹¹. Yine III. Ahmed'in oğullarının düğününde de aynı sahneler yaşanmıştır.

h. Sünnet Düğünü

Büyük çaplı kutlamalar gerektiren etkinlikler olmalarından dolayı sünnet düğünleri genellikle bahçelerde yapılmıştır. Çünkü gelen çok sayıdaki davetlinin ağırılanma mecburiyetinden ve etkinlikleri sergileyecek geniş bir mekân ihtiyacından dolayı sünnet törenleri buralarda yapılırdı. Çocuklar için hiç de sevimli olmayan bu cerrahi operasyon için onlara moral vermek, sünnetin muhtemel ağrı ve acılarını düşünüp güçlük çıkarmalarını engellemek için eğlence adına ne varsa tertip edilmesine gayret gösterilirdi. Dolayısıyla çalgıcı, çengi, hokkabaz, canbaz, parendebaz, mudhike, cüce, güreşçi gibi eğlendirecek ne kadar insan varsa davet edilir; hünerlerini sergilemelerine imkân sağlanırdı¹¹².

.....
¹¹⁰ Şem'dâni-zâde Süleyman Efendi Tarihi, *Mür'it-Tevârih*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, III, 37; III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, s. 25, 63, 76, 78, 92, 149, 166, 170, 179, 180, 193, 226, 238, 240, 258, 278; III. Mustafa Rûznâmesi, s. 13, 15, 17, 30, 35; Hafız Hızır İlyas Ağa, *Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, s. 15, 61, 141, 217. Musiki icrası için yine bk. Zeynep Tarım Ertuğ, "Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayı'nda Eğlence ve Meclis", s. 5-7; Halil İnalçık, *Has-bağçede Ays u Tarab*, s. 235, 238.

¹¹¹ Tursun Bey, *Târih-i Ebül-Feth*, s. 88-90; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, s. 242-245; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 726-727.

¹¹² Fatih, oğulları Bayezid ve Mustafa'yı Edirne'deki Hasbahçe'de sünnet ettirenken (*Târih-i Ebül-Feth*, s. 88-90; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, s. 242-245; *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 726-727), oğlu Sultan Cem ile torunlarının

B.TARIMSAL MEKÂNLAR OLARAK BAHÇELER

İstanbul'daki bahçeleri sadece estetik kaygılarla oluşturulmuş birer eğlenme dinlenme mekânları değildi. Her ne kadar saraylara ait bahçelerde bu özellik ön planda ise de, bunların haricinde kalan bahçelerde bu amaç kadar oraların birer tarımsal üretim merkezleri olmalarına da önem verilmiştir. Zira sarayın ihtiyaç duyduğu sebze ve meyvelerin bir kısmı bu bahçelerden sağlanmaktaydı¹¹³. Fatih zamanında sarayın taze meyve ve sebze alımından sorumlu olan bostancıbaşı¹¹⁴, bu sebze ve meyvelerin önemli bir kısmının bostancı ocağına bağlı İstanbul'un içinde ve etrafında bulunan ve sayıları yaklaşık olarak 18-70 civarındaki bahçelerde yetiştirilmesine nezaret ederdi. Buralardan elde edilen sakız kabak, taze fasulye, patlıcan, semizotu, asma yaprağı, kavata (sert ve acımsı domates) yaprağı, kuşkonmaz, limon, yeşil kavata, üzüm, yeşilbiber, kereviz, şalgam, maydanoz, bakla, pazı, hıyar ve benzeri sebzeler; erik, çilek, böğürtlen, kavun, karpuz, armut, kiraz, elma gibi meyvelerle sarayların ihtiyaçları karşılanırdı¹¹⁵. Bahçelerden elde edilen ürünlerden sarayların ihtiyacı karşılandıktan sonra, geriye kalan ürünlerse satılmak üzere bu iş için hususi olarak yapılmış olan deniz kenarındaki sebzehanede depolanırdı. Mevsimine göre depolanan ürünler 200 pazarcı, 17 çiçekçi ve 33 ıspanakçı es-

.....

sünnet düğününü İstanbul'daki Eskisaray'da yaptırmıştır (İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter (tenkidli transkripsiyon)*, haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1991, s. 296-297, 521; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 108). Yine IV. Mehmed Hasbahçe'de (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 440-443) ve III. Ahmed ise Tersane Bahçesi ve Okmeydanı'nda (*Nusretnâme*, s. 916-922; Seyyid Vehbi, *Sûrnâme*, s. 7-38; Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 3*, s. 13-116, 125-375; *Uşşâkîzâde Târihi*, II, 792) çocuklarını sünnet ettirmiştir.

113 Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, ed. Necdet Sakaoglu, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 161.

114 Arif Bilgin, *Osmanlı Sarayı Mutfağı*, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 117.

115 27 Kasım 1848-16 Kasım 1849 (1 Mumarrem-30 Zilhicce 1265) tarihleri arasında Topkapı ve Beylerbeyi saraylarının meyve ve sebze ihtiyacının bahçelerden sağlandığına ve bunların miktarlarına dair bk. BOA, *C.SM*, nr. 7344, 14 Ağustos 1849 (25 Ramazan 1265). Yine bk. Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 161.

nafına satılır¹¹⁶, elde edilen meblağ ustalar tarafından bostancıbaşıya, o da padişaha arz ederdi¹¹⁷. Bahçe ve bostanlarda yetiştirilen ürünlerin satışından elde edilen meblağ şöyle idi¹¹⁸:

.....

- 116 Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 81.
- 117 *Eyyubi Efendi Kanunnamesi: Tablil ve Metin*, haz. Abdülkadir Özcan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 105-106 ve 26-27.
- 118 BOA, *MAD.d*, nr. 10306, 27 Ocak 1705-15 Ocak 1706 (1 Şevvâl 1116-30 Ramazan 1117) s. 26. Diğer tarihlere ait bahçe mahsulünün hemen hemen aynı olduğu görülmektedir: BOA, AE.SMMD.IV, nr. 807, Temmuz 1687 (Ramazan 1098); *MAD.d*, nr. 16687, s. 5-8; *MAD.d*, nr. 10306, 12 Ocak 1706 (27 Ramazan 1117), s. 26; *MAD.d*, nr. 7054, s. 5; *MAD.d*, s. 7054, 20 Kasım 1712 (20 Şevval 1124), s. 4-6; *MAD.d*, nr. 10195, 28 Mayıs 1753 (25 Receb 1166), s. 11; *MAD.d*, nr. 3363, 30 Aralık 1766 (28 Receb 1180), s. 19; *C.SM*, nr. 4404 27 Kasım 1774 (23 Ramazan 1188); *C.SM*, nr. 2976, 24 Eylül 1780 (25 Ramazan 1194); *C.SM*, nr. 8292, 18 Temmuz 1786 (21 Ramazan 1200); *MAD.d*, nr. 10415, 21 Haziran 1790 (8 Şevval 1204), s. 1; *MAD.d*, nr. 3254, 27 Mayıs 1791 (24 Ramazan 1205), s. 2; *C.SM*, nr. 1744 (12 Şevval 1216); *MAD.d*, nr. 10250, 17 Aralık 1805 (25 Ramazan 1220), s. 20; *C.SM*, nr. 7918, 17 Aralık 1805 (25 Ramazan 1220); *MAD.d*, nr. 10259, 27 Eylül 1812 (20 Ramazan 1227) s. 22; *C.SM*, nr. 1460, Eylül 1813 (Ramazan 1228); *C.SM*, nr. 116, 29 Ağustos 1815 (23 Ramazan 1230); *C.SM*, nr. 2306, 13 Mayıs 1826 (5 Şevval 1241).

Bahçelerin ve Ocağa Bağlı Diğer Yerlerin Yıllık Gelirleri

Bahçe		Gelir (Akça)	Bahçe		Gelir (Akça)
1	Hasbahçe ve Kadıköy bağı	38.800	26	Kandilli	4.000
2	Ağnâm geliri	80.000	27	Çubuklu	7.000
3	Davud Paşa	45.000	28	Galatasaray	2.200
4	Beşiktaş	15.000	29	Halkalı	10.000
5	İskender Çelebi	18.000	30	Cebeciköy	12.000
6	Vidos	20.000	31	İncirli	4.000
7	Üsküdar	4000	32	Arnavutköy	12.000
8	Fener	4000	33	Sultan Bayezid-i Veli	14.000
9	Riva Mandırası	22.000	34	Sazlıdere	4.000
10	Haydarpaşa	2000	35	İzmit Değirmeni	10.000
11	Florya	20.000	36	Kaptan Paşa	2.000
12	İstavroz	5.000	37	Mihaliç	8.000
13	Harami Deresi	4.000	38	Defterdar Paşa	5.000
14	Kuleli	4.000	39	Kalender Paşa	5.000
15	Karabali	15.000	40	Hasan Paşa	15.000
16	Tersane	4.000	41	Haraççıköy	5.000
17	Dolmabahçe	5.000	42	Amasya	6.000
18	Büyükdere	4.000	43	Manisa	6.000
19	Beykoz	5.000	44	Yusuf Efendi	3.000
20	Balıkçıbaşı Dalyanı	50.000	45	Hasan Halife	2.000
21	Sultaniye	4.000	46	Yapağcı	60.000
22	Bebek Çelebi	10.000	47	Gafurî Efendi	3.000
23	Mirimiran	5.000	48	İzmir	19.200
24	İzmit Sarayı	16.000	49	Fazlı Paşa	14.000
25	Halep	8.000	50	Yarık-i Burgos	13.500
TOPLAM		407.800			245.900
GENEL TOPLAM		653.700			
MASRAFLAR		150.000			
BAKİYE		503.710			

Sonuç

İlk örneğinin 1454'te Edirne kurulduğunu tahmin ettiğimiz bahçeler zamanla İstanbul, Bursa, İzmit, İzmir, Amasya, Manisa gibi şehirlerde inşa edilmiştir. Bunlar arasında İstanbul, başkent olması sebebiyle en çok ve en görkemli bahçelerin yapıldığı yerd. Başta padişahlar olmak üzere valide sultanlar, hanım sultanlar, veziriazamlar, vezirler, kaptan-ı deryalar, şeyhülislam, darüssaade ağaları tarafından kurulan bahçelerden padişahlar tarafından kurulanları genellikle inşa edildikleri yerlerin, diğerleri ise kurucularının adlarıyla anılmaktaydı. İkinci gruba girenler müsadere, satın alınma veya hediye edilmek suretiyle zamanla devletin eline geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, devlete ve diğer üst düzey görevlilere ait bahçelerin bütün bakım, onarım, koruma ve diğer işlerinden Bostancı Ocağı sorumluydu. Ocağın sorumluluğunda bulunan İstanbul bahçelerinin sayıları aynı olmayıp, XVI. yüzyılda 18-36, XVII. yüzyılda 42-70 ve XVIII. yüzyılda ise 45-55 arasında değişmekteydi.

Birer eğlenme, dinlenme ve yazlık mekânlar olan bahçelerde, kuruluş amaçlarına uygun etkinlikler yapılmaktaydı. Şehrin sıkıcı ve resmî atmosferinden bunalıp buralara gelenler için, bahçeler avlanma, cirit oynama, güreş müsabakaları tertip etme, ziyafet verme, atıcılık (ok, tüfenk, şeşper), canbaz gösterileri, ışık ve ateş gösterileri, sünnet düğünleri tertip etmek gibi etkinliklere sahne olmuştur. Bahçeler XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinde devlete ait kışla, baruthane, fabrika, okul (mühendishaneler vb), mahzen gibi yapıların yapılmaya başlanması ise kuruluş amacından çok farklı bir amaca hizmet etmeye başlamıştır.